

Prof. Dr. Garda Dezső (Babes-Bolyai Tudományegyetem-Kolozsvár)

A gyergyószentmiklósi kompánia és a Mercantile

Fórum: az örmény önkormányzatiság alapintézménye¹

(1. rész)

Az erdélyi örmények XVII. századi letelepedésük után közigazgatási szempontból sajátos autonómiával rendelkeztek. Apafi Mihály fejedelemnek 1672-ben kiadott letelepedési engedélye alapján az örmények külön területi-közigazgatási egységeket hozhattak létre Erdély területén. A végleges otthonalapítást Tündérkertben, az örmény települések, településrészek létrejöttét Apafi Mihálynak 1680. október 20-iki szabadsomlevele is elősegítette: „Betsületes híveinknek a kereskedő örményeknek – olvas-hatjuk az említett kiváltságlevélben - Birodalmunkban mindenütt, minden városban, falukban és akármely helyeken és minden sokadalmakban és városokban szabad kereskedések lehessen, megbántódások nélkül kereskedhessenek úgy, hogy anuatim száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni.”

Az örmények általában Erdély kisebb fontosságú helységeiben kerestek otthon maguknak, mivel a nagyobb települések vezetősége nem akarta őket befogadni, mert versenyhelyzetet jelentettek a helyi iparosoknak és kereskedőknek. Ilyen volt többek között a besztercei szászok magatartása. Az 1672-ben, az Erdélyben otthon kereső örmények legfontosabb központja ugyanis a szászok által lakott **Beszterce** volt. Itt kerestek otthon az örmények vezérük Dániel Tódor révén, de ugyanitt

telepedett le a moldvai örmények szucsávi püspöke Minász Zilifdakián Oglu és az öt kísérelő örmény papok nagy része. Templomot kölcsönöztek, és besztercei székhellyel létrehozták az örmény püspökséget. Iskolát alapítottak és megszervezték a helyi örmény kompániát. Megalapították céheiket és kereskedelmi társaságaikat.

Gazdasági tevékenységük kiváltotta a szász lakosság irigységét, akik versenytársat, konkurenciát érzékeltek a Besztercén otthonra talált örményekben és azok gazdasági tevékenységében. A szászok 1712-ben találták meg az alkalmat az örmények kiűzésére. Négy örmény személy halála után azt híresztelték, hogy az örmények elterjesztették a pestis járványt Besztercén és az örmény Compagnia tagjait 24 órában belül a város elhagyására, kényszerítették. A Besztercéről elűzött örmény családok Szamosújváron telepedtek le.

A kompániákba való szerveződés, bár lehetővé tette az örménység számára az önkormányzatiság érvényesítését, a reális autonómiát számukra a mezővárosok létrehozása, majd pedig a szabad királyi városoknak biztosított kiváltságok biztosították. Ilyen körülmények között az erdélyi örmények mindent elkövettek azért, hogy két örmények által lakott település – Szamosújvár és Erzsébetváros – mezővárosi, majd szabad királyi városi rangot kapjon.

1 (Elhangzott az *Örmény Kultúra Napján, az Együttélési modellek a történelmi Erdélyben c. konferencián, a marosvásárhelyi Kulturpalota kistermében, 2014. október 11-én.*)

I. Apafi Mihály uralkodása idején az ősi vallását szabadon gyakorló örmény közösség a Habsburg uralom erdélyi állandósulása után, szembe találta magát a katolikus misszionárius papokkal, sőt a Habsburgok igen ügyesen az örmények közül is neveltek ki hittérítőket. Ilyen volt a botosáni születésű Oxendio Virziresco, akinek a XVII. század végén és a XVIII. század elején döntő szerepe volt Erdélybe telepedett népének katolikus hitre való térítésében. Mikor az erdélyi örménység tapasztalta, hogy térítésük elől nincs menekvés, arra kérték Oxendio Virzirescot, hogy érdeklődjék meg: katolikus vallásra való áttérésük ellenében kapnának-e földet, területet városok létrehozására vagy nem. A Habsburgok támogatásukról biztosították az örmény főpapot ebben a kérdésben, de csak vásárlási alapon. Az osztrák hatóságok ígéreteit tudomásul véve az örmények másképp álltak hozzá a katolikus hittérítéshez, röviden ezután pedig nekifogtak városaik létrehozásához. Két helyet szemeltek ki maguknak: az egyik a Martinuzzi vártól délre eső egy négyzetkilométernyi terület volt, a másik, pedig Görgényi uradalom térségében terült el, Görgényszentimre határában. Az 1696-os esztendei válasz a Habsburg hatóságoktól, csupán a bérbevitel lehetőségeit tartalmazta, nem, pedig az örökvásárt. Az örmények főleg akkor háborodtak fel, amikor a Felvincen letelepedett bolgárok I. Lipót császártól megkapták a területvásárlás jogát. Ekkor – az időközben örmény katolikus püspökké kinevezett Oxendio Virziresco – az általa irt memóriummal Bécsbe utazott és a császárnál elérte a két város építéséhez szükséges, földvásárlásra vonatkozó szóbeli engedélyt. Ezek után a püspök, az előzőleg elkészített tervek alapján megkezdte az első örmény város, Szamosújvár felépítését. Az építési munkálatok oly gyorsan haladtak, hogy

Oxendio Virziresco 1700. augusztus 1.-én felavathatta a „Timár Társulat” épületét.

Szamosújvár jogi helyzetét a III. Károly császár (1711–1740) által 1726. október 17-én kibocsátott kiváltságlevél pontosította, mely szabad örmény városnak nevezte a települést (Liberum Oppidum Armenopolitanum vagy Libera Civitas Armenopolis). Ez a város (oppidum = mezőváros) az uralkodótól nyert kiváltságelvek értelmében, nemcsak az adó- és taksafizetés alól mentesült, hanem külön bíróval, tizenkét tanácsossal, örmény és magyar jegyzővel is rendelkezett.

II. József császár Armenopolist 1786-ban a szabad királyi városok rangjára emelte. A szamosújvári örmények ezzel elkerülték azt a lehetőséget, hogy a megyei hatóságoknak legyenek alárendelve. Autonómiájukat tehát megőrizték.

A hagyomány szerint az első örmény családok 1654-ben találtak otthonra a Görgényi – uradalomhoz tartozó *Ebesfalván*. 1658-ban már két papot Ohaneszt és Emanuelst is említették a településen, akik itt fatemplomot építettek. Ugyanebben az esztendőben, az örmény anyakönyvben hat házasságkötésről történt említés a településen.

Az 1685–1686-os esztendőben a katolikus hittérítők elől több mint 20 család menekült el Gyergyószentmiklósról, Ebesfalvára papjuk Potoczki Márton vezetése alatt. Ezek a családok I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől megkapták az ingyenes letelepedési engedélyt, és biztosították számukra az ősi vallásgyakorlás jogát. Az ebesfalvi örmény közösség tagjai nem akartak területet változtatni, hanem a meglévő települést akarták örmény városáá fejleszteni. Elképzelésük végrehajtására II. Apafi Mihály támogatását kérték, aki 1696. február 7-én kiváltságlevéllel látta el őket az Apafiak birtokában lévő, Görgényi

– uradalomhoz tartozó, ebesfalvi örmény település helyzetének a tisztázása alkalmával. A névleges hatalommal rendelkező erdélyi fejedelem kiváltságlevele a következőket tartalmazta:

- Az ebesfalvi földeket és telkeket jogszerűen az örmény közösségre írta át.

- Az ebesfalvi örmények megkapták a saját bíróválasztási jogot. A kiváltságlevelével lehetővé tette hogy kiváljanak az akkor Gyergyószentmiklóson tartózkodó összes erdélyi örmények bírójának alárendeltségéről.

- A közösség saját papot választhatott.

- Az ebesfalviak egész Erdély területén kereskedhettek.

- Mentésítették őket a lovasfogatok biztosításának a kényszerkötelezettsége alól.

- Az ebesfalvi bíró visszautasíthatta a nemkívánatos örmény családok letelepedési kérelmeit.

- Megtiltotta más nemzetiségi személyeknek, hogy az örmény lakosok között lakóhelyeket építsenek.

Az 1696. február 7-én kibocsátott kiváltságlevellel az ebesfalvi örmény közösség kompánia rangra emelkedett.

1712-ben a hatóságok kétszeresére majd négyszeresére emelték az ebesfalvi örmények állami és helybeli adókötelezettségét, annak ellenére, hogy ezt megelőzően katolikus vallásra térésük ellenében adókedvezményt ígértek az Apafi birtokon tartózkodó örményeknek. Az adóemelésre az ebesfalvi örmények, az ősi vallásura való visszatéréssel válaszoltak, papjuk, a már ismert Potoczki Márton vezetésével. Az ebesfalvi örmények magatartása riadalmat keltett mind a katolikus püspökség körében, mind, pedig a Gubernium hivatalnokai között. Az ebesfalviakkal szemben ellenséges érzületet tápláló Oxendio Virziresco a válsághelyzetet az ebesfalvi örményeknek

Szamosújvárra való áttelepítésével akarta megoldani, melyet a Habsburg császárral írt levele is bizonyít.

Mikor az örmény püspök költöztetési terve az ebesfalvi örmények tudomására jutott, a kompánia vezetői Bécsbe utaztak, ahol ismét az ott tartózkodó II. Apafi Mihály segítségét kérték. A névleges hatalommal bíró fejedelem az ebesfalviak kérésére megkérte a császárt, hogy utasítsa el Oxendio Virziresco elköltöztetési javaslatait. A Habsburg uralkodó II. Apafi Mihály beadványára a következőket írta: „nem kényszeríték senkit, hogy más helyekre költözzenek”. Ezzel párhuzamosan az ebesfalvi örményeknek megüzentte, hogy „a legrövidebb időn belül és a legkisebb tiltakozás nélkül térjenek vissza örmény katolikus vallásukra. A visszatérítés érdekében mechtarista szerzeteseket küldtek Ebesfalvára.

1733. augusztus 11-én VI. Károly császár Ebesfalvát mezővárosi rangra emelte Erzsébetváros néven. A Habsburg uralkodó kiváltságlevelével elrendelte az Erzsébetvárosban élő más etnikumú lakosok áttelepítését földcsere vagy kártérítés alapján. Az okiratból kiderül hogy VI. Károly császár jól ismerte a szamosújvári és az erzsébetvárosi örmények közötti ellentéteket, ezért az előbbieknél megtiltotta az Erzsébetvárosra való költözést. A kiváltságlevellel megerősítette a saját pap és plébános választás jogát és megadta a templomépítési engedélyt a településnek. Az önkormányzatiság elve alapján az örmény város lakossága 1 bírót, 12 tanácsost, 1 jegyzőt választhatott, illetve a közigazgatási tevékenységhez szükséges tisztviselőket és kisegítő személyzetet alkalmazhatott. A kiváltságlevellel az erzsébetvárosi örmények számára biztosította a kereskedési jogot, nemcsak Erdély, hanem az egész birodalom területén.

Erzsébetváros a virágkorát Mária Terézia uralkodása alatt érte el. A császárnő 1746. október 3-án kiadott kiváltságlevelében biztosította Erzsébetváros számára a pallosjogot, illetve saját törvényszék létesítéséhez szükséges engedélyt. A császári okirat feljogosította a várost céhek, kereskedelmi társaságok létrehozására. Mária Terézia okirata rendezte Erzsébetváros viszonyát a többi örmény településsel is. Eddig ugyanis az ebesfalviak a gyergyói kompánia bírójának voltak alárendelve. A kiváltságlevellel megjelenésével Armenopolis kivételével Erzsébetvárost emelték ki az összes örmény települések közigazgatási, törvénykezési központjává.

Az 1758. november 28-i kiváltságlevellel Erzsébetvárost a különösképpen kiváltságos városok rangjára emelte. A tizenhárom pontból álló okirat Mária Terézia császárnő elismerését jelképezi az erzsébetvárosi kézműves – kereskedő csoport tevékenységével kapcsolatban. A város az 1758-as esztendőben vásárolta meg örök áron az egész ebesfalvi Apafi birtokot.

1786. december 20-án II. József császár Erzsébetvárost szabad királyi várossá nyilvánította. A császári oklevéllel akár csak Szamosújvár esetében az erzsébetvárosi közösség számára biztosította a megyei hatóságokkal szembeni függetlenséget, de Erdélynek 11 vármegyére való felosztása megfosztotta a települést a többi örmény Compánia feletti közigazgatási, törvénykezési és adóügyi feladatkörétől.

Milyen közigazgatási intézményi háttérrel rendelkeztek az örmények Gyergyószentmiklóson, ahol számbelileg jelentős kisebbségben éltek a székely lakossággal szemben, de másrészt a sajátos székely autonómia korlátozásokat is jelenthetett az örmény közösségnek kollektív jogai érvényesítése szempontjából ?

Mielőtt azonban rátérnénk közösségi intézményei bemutatására, érzékeltetnénk gyergyószentmiklósi otthonalapításuk főbb mozzanatait.

Gyergyószentmiklóson az örmény kereskedők főleg az 1607-es évi országos vásárjog megszerzése után jelentek meg nagyobb számban Gyergyószentmiklóson. Az 1637. évi, majd az 1654. esztendei letelepedésük a Gyergyószentmiklóson otthonra lelt családfelek kereskedelemmel foglalkozhattak.

A XVIII. század első évtizedeiben Gyergyószentmiklós örmény lakosságának szinte felét kereskedők alkották. Ők nagyrészt kereskedelemmel foglalkoztak, felvevőpiacuk iránya Moldva és Közép Európa között váltakozott. A kevésbé módos réteg esetében a kalmárkodás főleg helyi viszonylatban főleg boltos kereskedés révén valósult meg. A szegényebb rétegnél is kimutatható a kereskedelemmel való foglalkozás.

A Gyergyószentmiklóson letelepedő örmények is kompániába szerveződtek, melynek élén a bíró, a nótárius és az esküdtek álltak. A bíróról viszonylag kevés adattal rendelkezünk, nagyrésztük azonban a nagykereskedők közé tartozott. 1703-ban azonban Ákoncz Gergely bíró megalapította az örmény tímárok társulatát. Vagyoni tekintetben ő is a nagykereskedőkhöz tartozott. 1716-ban Szócs Kereszttest is mint bírót, a nagykereskedők között említették. Az 1729-1733 közötti időszakban az örmény kompánia élén a következő elöljárók álltak: János Lázár bíró, Ábrahám Tódor jegyző és Lukácsi Miklós, Ábrahám Luszig, Ábrahám István, Vákár János Jakabé, Ákoncz Emánuel Kristófé, Jánosi Márton, Ákoncz János Kristófé, Keresztes János, Mánya Izai, Thumán Jakab, Ábrahám Emánuel tanácsosok (esküdtek).

Folytatjuk